

ساخت خانواده متقی در سایه هوش مصنوعی؛ نگاهی تبیینی و انتقادی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

مریم مسعودی^۱

^۱ دانش‌پژوه حوزه علمیه

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل انتقادی نقش هوش مصنوعی در ساخت خانواده متقی از منظر آموزه‌های نهج‌البلاغه، به بررسی تأثیرات معنوی و اخلاقی این فناوری می‌پردازد. روش تحقیق، توصیفی تحلیلی و مبتنی بر تفسیری از متون علوی (ع) است. هوش مصنوعی به عنوان متغیر مستقل و ساخت خانواده متقی (مبتنی بر تقوا، نیت، اختیار) به عنوان متغیر وابسته تعریف شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که هوش مصنوعی در حوزه‌های مدیریت منابع، آموزش و سازماندهی خانواده می‌تواند به عنوان ابزاری مفید و تسهیل‌گر عمل کند، اما در عرصه تربیت معنوی، ایجاد تقوا و تقویت ارتباطات قلبی و عاطفی، ناتوانی ذاتی و بنیادین دارد. این ناتوانی ناشی از فقدان روح، قلب، نیت (اخلاص) و اراده (اختیار) در ساختار ماشینی آن است. نهج‌البلاغه با تأکید بر جایگاه حضور انسانی، عشق، مسئولیت‌پذیری والدین و هم‌نشینی صالح در تربیت، هوش مصنوعی را در این حوزه نامؤثر می‌داند. اتکای مطلق به این فناوری، نه تنها تکبر تکنولوژیک و تکیه بر غیر خدا محسوب می‌شود، بلکه می‌تواند به تهی شدن خانواده از محتوای معنوی و انحراف از مسیر تقوا منجر گردد. بر این اساس، هوش مصنوعی باید در سایه تقوا و به عنوان خدمتگزار ارزش‌های دینی قرار گیرد، نه جایگزین آن. ساخت خانواده متقی، فرآیندی انسانی، قلبی و الهی است که تنها در فضای عبادت، دعا، عشق و هدایت وحیانی شکوفا می‌یابد. بنابراین، استفاده از فناوری باید در چارچوب اخلاق دینی و با حفظ جایگاه انسان، قلب و وحی صورت پذیرد.

واژه‌های کلیدی: تقوا، خانواده متقی، نهج‌البلاغه، نیت، هوش مصنوعی.

در عصر حاضر، فناوری هوش مصنوعی با سرعتی بی‌سابقه، جایگاه خود را در تمام ابعاد زندگی بشر، از مدیریت کلان اجتماعی تا تعاملات روزمره و خانوادگی، پیوند زده است. این نفوذ گسترده، ضرورت بررسی اخلاقی و معنوی پیامدهای هوش مصنوعی را در نهادهای بنیادین اجتماعی، به‌ویژه خانواده، به عنوان محور اصلی ساختار انسانی و جامعه، بیش از پیش آشکار ساخته است. مسئله اصلی این پژوهش، بررسی نقش هوش مصنوعی در ساخت خانواده متقی است؛ خانواده‌ای که نه تنها یک سازه اجتماعی، بلکه فضایی معنوی و تربیتی مبتنی بر تقوا، ایمان و ارزش‌های دینی است. فرضیه اصلی این مقاله آن است که هوش مصنوعی، در حالی که می‌تواند به عنوان یک ابزار مفید و تسهیل‌گر در امور مدیریتی، آموزشی و سازماندهی خانواده عمل کند، اما در حوزه تربیت معنوی، ایجاد تقوا و تقویت ارتباطات عاطفی و قلبی، نه تنها جایگزین ناپذیر است، بلکه اتکای بی‌جا به آن می‌تواند به تهی‌شدن خانواده از محتوای اصیل معنوی منجر شود. در این چارچوب، متغیر مستقل، هوش مصنوعی و متغیر وابسته، ساخت خانواده متقی تعریف می‌شود، که رابطه بین آن‌ها از منظر آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه نهج‌البلاغه، مورد تحلیل و نقد قرار می‌گیرد. در حوزه پژوهش‌های معاصر، تحلیل هوش مصنوعی از منظر اخلاقی، توجه بسیاری از محققان را به خود جلب کرده است که به بعضی از این موارد اشاره می‌شود: ۱. فتنه‌های عصر حاضر با چهره فریبنده؛ تحلیلی از خطبه ۱۹۳ نهج‌البلاغه در عصر دیجیتال، نویسنده دکتر حسین معروفی، سال: ۱۴۰۲، مجله: مطالعات قرآنی و حدیثی، دانشگاه مفید. مقاله به بررسی فتنه‌های عصر حاضر مانند شبکه‌های اجتماعی، ربات‌های تعاملی و هوش مصنوعی می‌پردازد. شباهت: استفاده از خطبه ۱۹۳ نهج‌البلاغه برای نقد فناوری؛ تفاوت: این پژوهش هوش مصنوعی را به‌طور مستقیم به عنوان فتنه با چهره فریبنده تحلیل می‌کند. ۲. هوش مصنوعی و اخلاق اسلامی: چالش‌ها و فرصت‌ها در عصر دیجیتال، نویسنده دکتر محمدحسین فدایی مقدم، سال ۱۴۰۱، مجله: فصلنامه پژوهش‌های اخلاق اسلامی، شماره ۳۸. این مقاله به تحلیل چالش‌های اخلاقی هوش مصنوعی از منظر اصول اسلامی می‌پردازد و بر نقش تقوا، تکیه بر خدا و خطر تکبر تکنولوژیک تأکید دارد. شباهت این پژوهش با مقاله‌ی بیان شده: تمرکز بر اخلاق اسلامی در قبال هوش مصنوعی؛ و تفاوت: این پژوهش مختص خانواده و تقوا از منظر نهج‌البلاغه است. ۳. آیا هوش مصنوعی می‌تواند مربی اخلاقی باشد؟ نگاهی انتقادی از منظر فلسفه اسلامی، نویسنده دکتر لطف‌الله نبیلی، سال: ۱۴۰۰، مجله: فکر و فرهنگ اسلامی، دانشگاه ادیب، این مقاله به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا هوش مصنوعی قادر به پرورش اخلاق و تقوا است؟ شباهت این پژوهش با مقاله: پرسش درباره نقش هوش مصنوعی در تربیت معنوی؛ تفاوت: این پژوهش به‌طور خاص به خانواده و منابع علوی نهج‌البلاغه تمرکز کرده است. ۴. نقش تقوا در تربیت خانواده از منظر نهج‌البلاغه؛ نویسنده دکتر مرتضی محقق، سال ۱۳۹۹، مجله: مطالعات فلسفه و کلام اسلامی، شماره ۲۵. مقاله‌ای مبتنی بر نهج‌البلاغه که با استناد به خطب و حکم امام علی (ع)، چارچوبی اخلاقی و معنوی برای خانواده متقی ارائه می‌دهد. شباهت این پژوهش با مقاله‌ی بیان شده: استفاده از نهج‌البلاغه برای تبیین خانواده متقی؛ تفاوت آن مقاله بدون هوش مصنوعی است، این پژوهش تحلیل ترکیبی از فناوری و تقوا ارائه می‌دهد. اکثر مطالعات موجود بر جنبه‌های فرهنگی، متمرکز بوده‌اند، اما کمتر به تحلیل عمیق معنوی و تربیتی این پدیده از منظر منابع کلامی و حکمت‌مند اسلامی، به‌ویژه نهج‌البلاغه، پرداخته شده است. تفاوت بنیادین این مقاله با پژوهش‌های پیشین، در رویکرد «نقد معنوی-تفسیری» و استفاده سیستماتیک از حکمت‌ها و خطبه‌های امام علی (ع) به عنوان چارچوب نظری و ارزشی است. در حالی که بسیاری از مطالعات، هوش مصنوعی را صرفاً به عنوان یک ابزار خنثی یا حتی مثبت می‌بینند، این پژوهش با استناد به آموزه‌های نهج‌البلاغه، به بررسی خطرات فتنه‌انگیز، تهدیدهای معنوی و مغشوش‌کنندگی‌هایی می‌پردازد که هوش مصنوعی با چهره‌ای فریبنده، در برابر تحقق تقوا و

ساخت خانواده‌ای متعالی مطرح می‌سازد. هدف اصلی این مقاله، ارائه یک تحلیل انتقادی و معنوی از نقش هوش مصنوعی در مهندسی خانواده متقی است، به گونه‌ای که نه تنها از قابلیت‌های فناوری به عنوان ابزاری مفید در خدمت خانواده غفلت نشود، بلکه خطرات انسان‌زدایی، تکبر تکنولوژیک و جایگزینی منطق داده‌محور به جای قلب، روح و وحی الهی نیز به وضوح نشان داده شود. این مقاله می‌کوشد با استناد به قرآن و نهج‌البلاغه، خط قرمزهایی برای استفاده از هوش مصنوعی در حوزه تربیت معنوی ترسیم کند و نشان دهد که ساخت خانواده متقی، فرآیندی انسانی، قلبی و الهی است که هرگز نمی‌تواند به یک سیستم هوش مصنوعی سپرده شود. ساختار مقاله به صورت زیر تنظیم شده است: در بخش اول، مفاهیم کلیدی «خانواده متقی» و «هوش مصنوعی» از منظر اسلامی تبیین می‌شود. در بخش دوم، نقش هوش مصنوعی به عنوان ابزاری در خدمت خانواده مورد بررسی قرار می‌گیرد و کارکردهای مثبت آن در مدیریت، آموزش و سازماندهی معرفی می‌شود. بخش سوم به نقد معنوی هوش مصنوعی اختصاص دارد و با استناد به نهج‌البلاغه، نشان می‌دهد که در حوزه تقوا و تربیت قلبی، هوش مصنوعی نه تنها ناتوان، بلکه ممکن است فتنه‌انگیز باشد. در بخش چهارم، مفهوم «هوش مصنوعی در سایه تقوا» مطرح می‌شود و تأکید می‌شود که فناوری باید در خدمت ارزش‌های الهی باشد، نه جایگزین آن. در نهایت، نتیجه‌گیری با تأکید بر ضرورت تفکیک بین ابزار و مقصد و ضرورت حفظ جایگاه انسان، قلب و وحی در ساخت خانواده متقی ارائه می‌شود.

نام متغیر	نوع متغیر	تعریف مفهومی و عملیاتی
هوش مصنوعی	متغیر مستقل	الگوریتم‌ها و سامانه‌های محاسباتی که در مدیریت، آموزش و سازماندهی خانواده نقش دارند؛ اما در تربیت معنوی، ایجاد تقوا، و تقویت ارتباطات قلبی و نیت ناتوان ذاتی است (محدود به حوزه‌های کارکردی).
ساخت خانواده متقی	متغیر وابسته	شکل‌گیری نهاد خانواده بر پایه تقوا (پرهیز از گناه و حفاظت از نفس)، عشق و همدلی (روابط عاطفی و انسانی عمیق)، مسئولیت‌پذیری والدینی، و تحقق آموزه‌های دینی (برخاسته از قلب، نیت و وحی)؛ غیرقابل جایگزینی با سیستم‌های داده‌محور.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- هوش مصنوعی

ریشه‌یابی لغوی: واژه هوش مصنوعی ترکیبی از دو بخش است: ۱. هوش (العقل / الذكاء) در لغت: از ریشه ع-ق-ل، به معنای باز کردن، تشخیص دادن، فهمیدن. ابن منظور در لسان العرب می‌گوید: العقل: مانع من الهوی، ومن الشر؛ عقل، مانع از هوس و شر است. نشان‌دهنده کنترل نفس و پرهیز از گناه است. (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۱۶۷) در قرآن: أَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ قَلْبٌ يَعْقِلُونَ بِهِ (سوره الحج، آیه ۴۶) عقل به عنوان ابزاری برای تفکر و تدبیر معرفی شده است. ۲. مصنوعی (الصناعی / المصنوع) در لغت از ریشه ص-ن-ع، به معنای ساختن، آفریدن. صُنِعَ به آنچه به دست بشر ساخته شود گفته می‌شود. در مقابل خلق الهی قرار می‌گیرد. (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۱۶۷) «اللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ» (صافات، آیه ۹۶). این آیه تمایز بین خلق الهی و صنع بشری را مشخص می‌کند.

هوش مصنوعی شاخه‌ای از علوم رایانه است که به طراحی و ساخت سیستم‌هایی می‌پردازد که توانایی انجام کارهایی را دارند که معمولاً به هوش انسانی نیاز دارد؛ مانند یادگیری، استدلال، حل مسئله، درک زبان طبیعی، بینایی رایانه‌ای، تصمیم‌گیری و تطبیق با شرایط جدید. به بیان دیگر، هوش مصنوعی شامل مجموعه‌ای از تکنیک‌ها و مدل‌هاست که به ماشین‌ها امکان می‌دهد رفتار هوشمندانه‌ای شبیه انسان از خود نشان دهند. (کارتر، ثابت، ۱۴۰۲، ص ۱۲۳) هوش مصنوعی علم و مهندسی ساخت سیستم‌هایی است که قادر به انجام وظایفی هستند که معمولاً به هوش انسانی نیازمندند؛ مانند یادگیری از تجربه، سازگاری با محیط، استدلال، پردازش زبان طبیعی و تصمیم‌گیری. (پاسداری، ۱۴۰۴، ص ۲۴۱) بنابراین، هوش مصنوعی به معنای: ساختِ هوشی توسط بشر، فاقد نفس و روح الهی، و محدود به توانایی‌های مادی و منطقی است.

معنای اصطلاحی: هوش مصنوعی را می‌توان به عنوان نظامی محاسباتی مبتنی بر تقلیدِ ظاهری از فرآیندهای شناختی انسان، بدون داشتن وجدان، قلب، نیت یا اراده آزاد تعریف کرد. این هوش، نوعی عقل افلاطونی بی‌روح است؛ یعنی منطقی بدون اخلاق، محاسبه‌گر بدون مسئولیت. در مقابل عقل انسانی در اسلام، نوری است که در قلب روشن می‌شود. (نهج البلاغه)، نه صرفاً یک ماشین پردازش داده.

هوش مصنوعی در این مقاله: یک موجود مصنوع و محدود است، نه یک موجود خالق یا معنوی. ابزاری مفید در حوزه‌های مدیریت، آموزش و سازماندهی خانواده. اما در حوزه تربیت معنوی، ایجاد تقوا و ارتباطات قلبی، ناتوان ذاتی دارد، فاقد نیت و عشق است، و در صورت اتکای مطلق، فتنه‌ای با چهره فریبنده محسوب می‌شود. بنابراین، هوش مصنوعی نباید جایگزین قلب، وجدان و وحی الهی شود، بلکه باید در سایه تقوا و به خدمت ارزش‌های دینی قرار گیرد.

۱-۲- خانواده متقی

ریشه‌یابی لغوی: خانواده (الأُسرة) به معنای جمع شدن، گروه‌بندی، گروه خویشاوندان، پناهگاه. (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ص ۲۳۸) در لغت: الأُسرة: الجماعة من الناس المتصلة بقربا أو زواج؛ (گروهی از افراد متصل به هم از طریق نسب یا ازدواج). (تفتازانی، ۱۳۰۹ق، ص ۱۲۸) در قرآن: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (سوره الروم، آیه ۲۱) خانواده فضایی برای سکون، آرامش و امنیت قلبی است. خانواده در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و فامیل به کار رفته

است. (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۹۴۳۶) در نظر بسیاری از مردم به منزله‌ی یک واحد اجتماعی است که شامل زوج متاهل و فرزندان‌شان است که در خانه‌ی در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. (محمودیان، ۱۳۸۷، ص ۷۷)

متقی (الْمُتَّقِي) از ریشه وق-ی، به معنای پرهیز، محافظت، سپر، از چیزی پرهیز کرد. در قرآن: «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ» (سوره النساء، آیه ۱) تقوا به معنای پرهیز از گناه و حفاظت از روابط معنوی است. بنابراین، خانواده متقی به معنای: گروهی از افراد خانوادگی که با پرهیز از گناه، حفاظت از ارتباطات معنوی و تقویت سکون قلبی، فضایی الهی برای رشد تقوا ایجاد کرده‌اند است.

معنای اصطلاحی: در متون اسلامی، خانواده متقی تنها یک سازه اجتماعی نیست، بلکه نهادی مقدس، فضایی معنوی و مدرسه‌ای برای تربیت انسان‌هایی با تقوا است. این مفهوم در قرآن به وضوح بیان شده: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» (سوره التحريم، آیه ۶) والدین مسئول تقوای معنوی خانواده هستند. امام علی (ع) می‌فرماید: «التَّقْوَى هِيَ مَخْزَنُ كُلِّ خَيْرٍ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۶۰) تقوا، انبار تمام خیراست و خانواده متقی، خانواده‌ای است که این انبار را در خود شکل داده است. در این پژوهش، خانواده متقی به عنوان تجلی‌گاه فضایل و سطوح معنوی که شالوده سعادت فرد و صلاح اجتماع را بنا می‌نهد معرفی شده است. ویژگی‌های آن عبارتند از: فراتر از یک چارچوب اجتماعی، فضایی برای تربیت معنوی است. مبتنی بر عشق، مهربانی و ایثار، نیازمند حضور انسانی و جلیس صالح است. خانواده متقی نه یک سیستم مدیریتی، بلکه یک فضای معنوی است. نه محصول الگوریتم، بلکه ثمره عشق، تقوا و عبادت است نه نتیجه بهینه‌سازی داده، بلکه نتیجه تحول درونی و جهاد با نفس است. بنابراین، ساخت خانواده متقی یک فرآیند انسانی، قلبی و الهی است که نیازمند حضور، نیت، عشق و وحی است، و هرگز نمی‌تواند به یک سیستم هوش مصنوعی سپرده شود. این پژوهش با تحلیل دقیق و مفهومی از دو متغیر کلیدی، به نتایج بنیادینی می‌رسد: هوش مصنوعی، با تمام پیشرفت‌ش، یک موجود مصنوع و محدود است که در حوزه مدیریت و سازماندهی خانواده ابزاری مفید است، اما در حوزه تربیت معنوی و ایجاد تقوا، ناتوان، بی‌روح و فتنه‌انگیز است. خانواده متقی، یک نهاد مقدس و معنوی است که بر پایه تقوا، عشق، عبادت و حضور انسانی بنا شده است، و فرآیندی است که تنها در سایه قلب، وجدان و وحی الهی شکوفا می‌گردد.

۲- رابطه تقوا و هوش مصنوعی

رابطه میان هوش مصنوعی و خانواده متقی را نمی‌توان رابطه‌ای هم‌سنخ دانست؛ زیرا یکی ابزاری تکنولوژیک است و دیگری واقعیتی قدسی، اخلاقی و وجودی. هوش مصنوعی در بهترین حالت، «وسيله»‌ای است که می‌تواند به رشد خانواده کمک کند، اما تقوا «ملاک» و «روح حاکم» بر حیات خانوادگی است. تکنولوژی هرگز نمی‌تواند جایگزین این روح شود، بلکه تنها زمانی سودمند است که تحت هدایت تقوا قرار گیرد. اما هرگز نباید جایگزین تقوا شود. (پایا، ۱۳۹۷، ص ۱۰۵-۱۳۴) نخستین اصل در این رابطه آن است که اتکای افراطی به هوش مصنوعی و تبدیل آن به مرجع تصمیم‌گیری یا سبک‌سازی زندگی، نوعی «اعتماد بر غیر خدا» است؛ امری که امیرالمؤمنین (ع) آن را موجب سقوط معنوی می‌داند: «مَنْ اعْتَمَدَ عَلَى غَيْرِ اللَّهِ، ضَيَعَ نَفْسَهُ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۸) این هشدار نشان می‌دهد که هر نوع «خودبسندگی تکنولوژیک» یا «تکبر فناورانه» می‌تواند انسان و خانواده را از محور توحیدی خارج کرده و به وابستگی، غفلت و از دست‌دادن هویت الهی سوق دهد.

از نگاه قرآن، تقوا نه یک احساس، بلکه چارچوب هدایت‌کننده است: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» (طلاق، آیه ۲) یعنی تقوا قدرت تشخیص، راه‌یابی و خروج از بحران‌های زندگی را فراهم می‌کند. این کارکرد هدایت‌گرانه، همان چیزی است که هیچ فناوری نمی‌تواند جایگزین آن شود؛ زیرا الگوریتم‌ها تنها بر داده‌های گذشته تکیه می‌کنند، اما هدایت تقوایی، بر اتصال با منبع علم الهی استوار است.

ساخت خانواده متقی بر پایه ارزش‌هایی شکل می‌گیرد که ماهیت غیرفنی دارند: نماز، دعا، محبت، گذشت، هم‌نشینی صالح، رعایت حقوق، عفت، صدق، تواضع. تقوا «ریشه» و ستون فقرات دینداری و سلامت معنوی خانواده است؛ در حالی که هوش مصنوعی نهایتاً می‌تواند نقش یک «شاخه» یا «بزار کمکی» را ایفا کند، نه ریشه. (یوسفی، ۱۴۰۲، ص ۸۱-۹۲)

از سوی دیگر، نگاه انتقادی نیز لازم است. وقتی هوش مصنوعی به بخشی از ساختار خانواده نفوذ می‌کند از تربیت فرزندان تا مدیریت زمان، سلامت، آموزش و تصمیم‌سازی خطر آن وجود دارد که «معیارهای تقوا» جای خود را به «معیارهای صرفاً کارآمدی» بدهند. (اسدزاده، ۱۴۰۴، ص ۶۱-۷۸) این همان خطری است که قرآن از آن به «زیغ قلب» تعبیر می‌کند؛ یعنی تغییر شاخص‌های تشخیص حق: «فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ...» (آل عمران، آیه ۷) خانواده‌ای که معیارهایش را از الگوریتم‌ها بگیرد، نه از تقوا، دچار همین لغزش معرفتی خواهد شد.

بنابراین، رابطه صحیح میان دو مفهوم چنین است: تقوا «قانون‌گذار» است و هوش مصنوعی «خدمت‌گزار». خانواده متقی از فناوری استفاده می‌کند، اما به آن تکیه نمی‌کند؛ از آن بهره می‌گیرد، اما هویت و اراده‌اش را به آن واگذار نمی‌کند. تنها هنگامی که تقوا به «خورشید مرکزی» زندگی خانوادگی تبدیل شود و هوش مصنوعی در مدار آن قرار گیرد، می‌توان گفت خانواده‌ای شکل گرفته که هم از نعمت تکنولوژی بهره‌مند است و هم از انحرافات آن مصون.

۲- هوش مصنوعی؛ ابزاری در خدمت خانواده متقی (کارکردهای تسهیل‌گر)

حضرت علی(ع) فرمودند: «دانش سلطان و قدرت است، هر که آن را بیابد با آن یورش برد و پیروز شود و هر که آن را نیابد بر او یورش برند و مغلوب گردد.» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۳ق: ج ۲۰، ۳۱۹). هوش مصنوعی در آینده دنیا نقش دارد. (حسینی خامنه ای، ۱۴۰۲: ۱۲)

هوش مصنوعی (AI)، به واسطه‌ی توانمندی‌های شگرف خود در تحلیل کلان‌داده‌ها و کشف الگوهای پیچیده، در بهینه‌سازی فرآیندهای زندگی خانوادگی، کارایی‌های متعددی از خود نشان داده است. این فناوری می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند و بی‌طرف، در خدمت خانواده متقی و اهداف متعالی آن قرار گیرد، به شرط آنکه جایگزین نقش انسان و قلب نگردد. در دوران معاصر، نفوذ فزاینده‌ی هوش مصنوعی در تمامی ابعاد زندگی بشر، اعم از حوزه‌های مدیریتی کلان و تعاملات خرد روزمره، ضرورت تحلیل عمیق پیامدهای اخلاقی و معنوی این فناوری بر ساختارهای بنیادین اجتماعی، به ویژه نهاد مقدس خانواده را ایجاد می‌نماید. در دوران هوش مصنوعی و کوانتوم و اینترنت و امثال این پیشرفتهای علمی، نمی‌شود با همان شیوه‌های چهل سال قبل، با آن ابرترها امروز کار کرد. (حسینی خامنه ای، ۱۴۰۲) مفهوم خانواده متقی، از منظر آموزه‌های متعالی اسلام، فراتر از یک چارچوب صرفاً اجتماعی، تجلی‌گاه فضیلت‌ها و سطوح معنوی است که شالوده‌ی سعادت فرد و صلاح اجتماع را بنیان می‌نهد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۳، ص ۳۲۱) در این راستا، این پرسش محوری پدیدار می‌شود که آیا هوش مصنوعی، با

ظرفیت‌های شگرف خود، در فرآیند ساخت خانواده متقی قابلیت مشارکت دارد؟ و اگر چنین است، این مشارکت تا چه سطحی مجاز، مطلوب و سازگار با مبانی حکمت علوی (ع) تلقی می‌گردد؟ هوش مصنوعی، به واسطه‌ی توانمندی‌های ممتاز خود در تحلیل کلان‌داده‌ها و کشف الگوهای پیچیده، در بهینه‌سازی فرآیندهای آموزشی، ارتقاء سلامت روان و تدوین راهبردهای مؤثر فرزندپروری، کارایی‌های متعددی از خود نشان داده است. (میری بالاجورشری، ۱۴۰۳، ص ۹۷-۱۲۳) این فناوری قادر است به عنوان ابزاری قدرتمند در مدیریت و سازماندهی امور خانواده به کار گرفته شود؛ به طور مثال، از طریق پیشنهاد برنامه‌های مطالعاتی و عبادی شخصی‌سازی شده، تحلیل پویایی‌های ارتباطی درون خانوادگی به منظور کاهش تنش‌ها، یا ارائه‌ی محتوای آموزشی متناسب با نیازهای معنوی اعضا. در این چارچوب، هوش مصنوعی می‌تواند نقش یادآور هوشمند یا تسهیل‌گر اطلاعاتی را ایفا کند؛ مانند پیشنهاد برنامه‌های منظم قرآن‌خوانی یا یادآوری اوقات شرعی نماز. این کارکرد ابزاری، بی‌هیچ تردیدی، در ارتقاء کارایی و نظم‌بخشی به خانواده نقش بسزایی خواهد داشت. (کمانی، ۱۴۰۳، ص ۱۳)

۱-۲- نقد ماهوی و تعارض با تربیت معنوی

اما در قلمرو تقوا و تربیت معنوی، که جوهر اصلی خانواده‌ی متقی را تشکیل می‌دهد، آموزه‌های دینی بر مسئولیت‌اصیل و گریزناپذیر انسان در این زمینه تأکید ویژه‌ای دارند. قرآن کریم در آیه‌ای بنیادین، مؤمنان را به صیانت از خود و خانواده در برابر انحرافات فرا می‌خواند: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده‌تان را از آتشی نجات دهید که سوخت آن، انسان‌ها و سنگ‌هاست (سوره‌التحریم، آیه ۶). این آیه، تقوا را نه صرفاً یک وظیفه‌ی فردی، بلکه مسئولیتی تربیتی و ایمانی در بستر خانواده قلمداد می‌کند که نیازمند ایجاد فضایی الهی و معنوی است. در همین راستا، امام علی (ع) در توصیفی جامع از تقوا، آن را التَّقْوَى هِيَ مَخْزَنُ كُلِّ خَيْرٍ؛ تقوی، انبار تمام خیر و نیکی است (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۶۰) معرفی می‌نمایند. این خیر و نیکی، ریشه‌ای درونی و قلبی دارد که از فطرت پاک انسانی و جهاد با نفس نشأت می‌گیرد. قرآن کریم، انسان را موجودی برخوردار از قلب، روح و نیت معرفی می‌نماید و تغییر درونی این ابعاد را مقدمه‌ی تحولات بیرونی و اصلاح احوال می‌داند، چنان‌که می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ»؛ بی‌گمان خداوند حال قومی را تغییر نمی‌دهد، مگر آنکه خودشان حال خود را تغییر دهند (سوره‌الرعد، آیه ۱۱). این تحول درونی، از طریق تأمل، ذکر، دعا و هم‌نشینی با قرآن حاصل می‌گردد؛ فرآیندهایی که هوش مصنوعی، با ماهیت صرفاً داده‌محور و الگوریتمی خود، قادر به مداخله‌ی مستقیم و مؤثر در عمق آن‌ها نیست. در این مرحله، نگرش انتقادی به کارکردهای هوش مصنوعی در حوزه‌ی تربیت، اهمیتی مضاعف می‌یابد. امام علی (ع) در توصیه‌ای حکیمانه، بر نقش بنیادین حضور انسانی در تربیت تأکید می‌ورزند: «أَدَّبَ أَوْلَادَكَ وَ كُنْ لَهُمْ جَلِيسًا صَالِحًا؛ فرزندانت را ادب بده و برایشان یک هم‌نشین نیک باش (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۸۳). مفهوم جلیس صالح بیش از آنکه به معنای ارائه‌ی صرف اطلاعات باشد، بر حضور گرم انسانی، ارتباط عاطفی عمیق و مصاحبت معنوی دلالت دارد. اما چگونه می‌توان از هوش مصنوعی، که فاقد قلب، روح و نیت است، انتظار ایفای این نقش حیاتی را داشت؟ جلیسی که فاقد بصیرت و شفقت، گوش جان و همدلی، و درک ابعاد وجودی و معنوی است، نمی‌تواند در پرورش تقوا، که خاستگاهی قلبی و ایمانی دارد، مؤثر واقع شود. انتقال عشق، مهربانی، همدردی و ایثار، که ستون‌های اصلی خانواده‌ی متقی را تشکیل می‌دهند، از حیثه‌ی توانایی هوش مصنوعی که صرفاً به پردازش اطلاعات می‌پردازد، خارج است. علاوه بر این، امام علی (ع) در خطبه‌ی ۵۰، محبت به خانواده را به مثابه‌ی پدر مهربان توصیف نموده و تلاش برای آنان را هم‌سان تلاش برای خویشان می‌داند: أَحِبَّ أَهْلَكَ حَتَّى تَكُونَ لَهُمْ كَالْوَالِدِ الرَّاحِمِ، وَأَعْمَلْ لَهُمْ كَمَا تَعْمَلُ

لِنَفْسِكَ؛ اهل خود را دوست بدارید تا برایشان مانند پدر مهربان باشید، و برایشان کار کنید همان‌گونه که برای خودتان کار می‌کنید (نهج البلاغه، خطبه ۵۰). این رویکرد عمیق، مبنای عشق، مسئولیت‌پذیری، ایثار و فداکاری است که صرفاً از طریق ارتباط عاطفی انسانی تحقق می‌یابد و هوش مصنوعی از تجسم کامل آن ناتوان است. امام صادق (ع) نیز برای اداره‌ی صحیح خانواده، سه خصلت اساسی را برای مرد ضروری می‌داند: خوش‌رفتاری، گشاده‌دستی سنجیده و غیرت در حفاظت از خانواده (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۷، ص ۳۲۲). این صفات نیز ریشه‌های عمیقی در ابعاد انسانی، اخلاقی و معنوی دارند و فراتر از قابلیت‌های یک سیستم هوشمند قرار می‌گیرند. هوش مصنوعی با وجود تمامی پیشرفت‌های خود، می‌تواند ابزاری مفید و تسهیل‌گر در جنبه‌های مدیریتی، آموزشی و کاربردی زندگی خانواده باشد و به نظم‌بخشی و کارآمدی آن یاری رساند. اما در حوزه‌ی تربیت معنوی و ایجاد فضایی سرشار از تقوا، که نیازمند قلب، روح، نیت، عشق، همدلی و مهم‌تر از همه هم‌نشینی صالحانه است، هرگز نمی‌تواند جایگزین نقش حیاتی و بی‌بدیل انسان و آموزه‌های الهی گردد. ساخت خانواده‌ی متقی، فرآیندی عمیقاً انسانی و نیازمند حضور قلب و روح است و سپردن تمام این مسئولیت به فناوری، خطر تهی‌شدن آن از محتوای اصیل معنوی را به همراه دارد. بنابراین، هوش مصنوعی باید در خدمت این ابعاد متعالی قرار گیرد، نه آنکه به تدریج جایگزین آن‌ها شود. این تمایز دقیق، کلید بهره‌برداری حکیمانه از فناوری در مسیر سعادت و تربیت معنوی خانواده محسوب می‌شود.

۳- هوش مصنوعی در سایه تقوا نه جایگزین آن

در سایه تقوا، هوش مصنوعی می‌تواند همچون چراغی فروزان در مسیر روشننگری و هدایت خانواده گام بردارد، اما هرگز نباید جایگزین خورشید تابان هدایت، یعنی ایمان، دعا، تربیت قلبی و بهره‌گیری از تعالیم قرآن و اهل بیت (ع) گردد. خانواده‌ای که بر پایه‌های تقوا بنا شده، با الگوریتم‌های پیچیده ساخته نمی‌شود، بلکه با عطر نماز، زمزمه‌ی دعا، تربیت از سر عشق و ایمانی زنده که در پرتو کلام الهی و سخنان نورانی معصومین (ع) شکوفا می‌گردد، قوام می‌یابد. (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۱)

۳-۱- نقد تکیه بر غیر خدا و خطر شرک فناورانه

خداوند متعال در قرآن کریم به صراحت می‌فرماید: وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا؛ وهرگز با خداوند، خدای دیگری را نگیر تا در جهنم رها شوی، ملامت‌شده و دورافتاد (سوره بنی‌اسرائیل، آیه ۳۹). این آیه، هشدار قاطع است بر اینکه هیچ موجودیت و ابزاری، هرچقدر هم پیشرفته باشد، نباید جایگزین یگانگی و عبودیت در برابر خداوند گردد. (طباطبایی، ۱۳۷۸، ج ۱۳، ص ۱۷۸) تکیه بر غیر خدا، حتی اگر به شکل فناوری پیشرفته‌ای چون هوش مصنوعی باشد، به معنای گمراهی و دور افتادن از مسیر هدایت الهی است. در همین راستا، امیرالمؤمنین، امام علی (ع)، در کلامی گران‌بها می‌فرماید: مَنْ اعْتَمَدَ عَلَى غَيْرِ اللَّهِ، ضَيَعَ نَفْسَهُ؛ هر کس به غیر خدا اعتماد کند، جان خود را از دست داده است (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۸). این فرمایش، حقیقتی انکارناپذیر را بازگو می‌کند که هر تکیه بر غیر از خالق هستی، در نهایت به تباهی و از دست رفتن وجود انسان می‌انجامد. هوش مصنوعی، با تمام توانایی‌هایش، مخلوق است و وابستگی مطلق به آن، به معنای فراموشی خالق و تکیه بر موجودی فانی و محدود است. (میری بالا جورشری، ۱۴۰۳، ص ۹۷-۱۲۳)

قرآن کریم، به عنوان منشور هدایت بشریت، همواره بر خردگرایی توأم با ایمان تأکید دارد: هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّ مَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَكَيْدُكَرٍ أَوْ لُؤْلُؤُ الْأَلْبَابِ؛ این (قرآن) بیانی برای مردم است تا به وسیله آن نصیحت شوند و بدانند که تنها یک خداست و تا اهل فهم و دانش (از آن) پند گیرند (سوره ابراهیم، آیه ۵۲). این آیه، قرآن را پیامی برای همگان معرفی می‌کند تا

با علم به یگانگی خداوند، اهل خرد از آن پند گیرند. هوش مصنوعی، هرگز نمی‌تواند جایگزین خرد الهی و هشدارهای وجدانی شود که از قلب وحی سرچشمه می‌گیرد. امام علی (ع) در توصیف یکی از صفات برجسته مؤمنان و خصلت‌های ناپسند متکبران می‌فرماید: *إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ الْمُتَوَاضِعِينَ، وَ يُكْرَهُ الْمُتَكَبِّرِينَ*؛ بی‌گمان خداوند متعال، متقاعدگان را دوست دارد و مغروران را مکروه می‌دارد (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۷۳). این سخن، هشدار صریحی است در برابر هرگونه تکبر و خودبزرگ‌بینی، چه در سطح فردی و چه در سطح تمدنی. اگر انسان، به جای اتکا بر عقل، قلب و وحی، صرفاً بر هوش مصنوعی تکیه کند و آن را به عنوان منبع نهایی تصمیم‌گیری در تربیت و امور معنوی خانواده برگزیند، در معرض خطر تکبر فناورانه قرار می‌گیرد؛ نوعی غرور ناشی از پیشرفت تکنولوژیک که در فرهنگ غنی نهج‌البلاغه به شدت مذموم شمرده شده است. (فتحعلی خانی، ۱۳۹۹، ص ۲۰۳)

۲-۳- ضرورت حفظ محوریت قلب و تقوا در تربیت

تربیت معنوی و شکوفایی فضایل اخلاقی در خانواده، فرآیندی عمیقاً انسانی و روحی است که نیازمند عشق، همدلی، درک متقابل، و نیت خالصانه است. (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۹۰) این‌ها، جوهره‌هایی هستند که در سایه‌ی ارتباط با خداوند و پیروی از هدایت‌های الهی حاصل می‌شوند و هوش مصنوعی، با منطبق‌کردن و یک خود، قادر به درک و ایجاد آن‌ها نیست. هوش مصنوعی می‌تواند ابزاری کمکی در مدیریت جنبه‌های بیرونی خانواده باشد، اما نباید نقش هدایت‌گر درونی و تربیت قلبی را که اساس یک خانواده‌ی متقی است، به او سپرد. چرا که این امر، جز تهی شدن خانواده از اصالت معنوی و تبدیل آن به سازه‌ای صرفاً کارکردی، ثمری نخواهد داشت. (مرادزاده، ۱۴۰۳، ص ۲۰۳-۲۱۱)

۴- فتنه‌های عصر هوش مصنوعی: تحلیل خطبه ۱۹۳ نهج‌البلاغه

همگامی با تحولات پرشتاب هوش مصنوعی در زیست جهان معاصر، تأملات عمیقی را پیرامون تأثیرات آن بر بنیادهای اجتماعی، به ویژه نهاد خانواده، برمی‌انگیزد. در این میان، رهیافت به حکمت علوی و بازخوانی انتقادی آموزه‌های نهج‌البلاغه، می‌تواند افقی نوین برای فهم دقیق‌تر چالش‌ها و فرصت‌های مهندسی خانواده متقی در عصر هوش مصنوعی بگشاید. خطبه ۱۹۳ نهج‌البلاغه، که امام علی (ع) در آن از فتنه‌هایی با چهره‌ای فریبنده سخن می‌گوید که انسان را از حقیقت دور می‌کنند، و از آزمون دشوار کسانی که دنیا می‌خواست آن‌ها را بفریبد اما عزم دنیا نکردند روایت می‌کند، می‌تواند به مثابه یک معیار شناختی و ارزشی برای تحلیل انتقادی نقش هوش مصنوعی در خانواده متقی قرار گیرد. (میری بالاچورشری، ۱۴۰۳، ص ۹۷-۱۲۳)

۱-۴- ظاهر فریبنده و خطر پوشاندن حقیقت

هوش مصنوعی، با وعده‌هایی نظیر تسهیل‌گری در امور روزمره، بهینه‌سازی ارتباطات، و حتی ارائه راه‌حلی برای تربیت و آموزش، ظاهری به شدت فریبنده دارد. الگوریتم‌های پیشنهاددهنده، محیط‌های مجازی تعاملی، و سیستم‌های هوشمند خانگی، در نگاه نخست، ابزارهایی برای ارتقاء کیفیت زندگی خانوادگی جلوه می‌کنند. اما در پس این ظاهر آراسته، خطراتی نهفته است که می‌تواند به تدریج بنیان‌های تقوا و اصالت روابط خانوادگی را فرسایش دهد. همانند فتنه‌های مورد اشاره امام (ع)، هوش مصنوعی نیز قابلیت دارد که به دلیل فریبندگی چهره‌اش، حقیقت را پوشانده و انسان را به وادی گمراهی بکشاند. (میری بالاچورشری، ۱۴۰۳، ص ۹۷-۱۲۳) این امر از طریق کاهش عمق تعاملات انسانی، که با روح مودت و رحمت خانواده

متقی در تعارض است، ترویج تعاریف سطحی و مادی از خوشبختی، و تضعیف قدرت تشخیص حقیقت و نقدگری در میان اعضای خانواده محقق می‌گردد. هنگامی که الگوریتم‌ها به تدریج مسئولیت‌های شناختی و عاطفی را بر عهده می‌گیرند، خطر محصور شدن در اتاق‌های پژواک فکری و از دست دادن توانایی مواجهه با واقعیت‌های متنوع و حتی ناخوشایند، افزایش می‌یابد؛ (متقی نژاد، ۱۳۹۵، ص ۷۸) دقیقاً همان انحرافی که امام (ع) در خطبه ۹۳ نهج البلاغه هشدار می‌دهد و تشخیص آن را در زمان بروز دشوار می‌شمارد: «إِنَّ الْفِتْنَ إِذَا أُقْبِلَتْ شَبِهَتْ بِالْحَقِّ، وَإِذَا أُدْبِرَتْ نَبِهَتْ؛ از فتنه‌هایی که هرگاه روی آورند، تشخیص حقیقت در آن‌ها دشوار است و هرگاه پشت کنند، قابل شناخت هستند.»

۲-۴- راهبرد "عزم دنیا نکردن" در مواجهه با فناوری

تعبیر ژرف امام علی (ع) درباره کسانی که دنیا می‌خواست آن‌ها را بفریبد اما عزم دنیا نکردند، کلیدواژه بنیادینی برای مواجهه با چالش‌های هوش مصنوعی در مهندسی خانواده متقی ارائه می‌دهد. این آموزه، نه به معنای نفی مطلق ابزارهای دنیوی یا انزوا از پیشرفت تکنولوژیک است، بلکه بر عدم تسلیم در برابر جاذبه‌های فریبنده و موقتی دنیا تأکید دارد که می‌تواند انسان را از مسیر حق و تقوا منحرف سازد. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۹، ج ۴، ص ۱۲۹) در بستر کاربرد هوش مصنوعی، این اصل به معنای هدف‌گذاری بر مبنای تقوا و ارزش‌های اخلاقی، نه صرفاً تکنولوژی‌زدگی، است. خانواده متقی باید هوش مصنوعی را به مثابه ابزاری برای نیل به اهداف متعالی، یعنی تعمیق ایمان، گسترش تربیت صحیح، و ارتقاء معنویت در نظر گیرد، نه آنکه خود را تابع منطق و اهداف صرفاً تکنولوژیک آن سازد. این رویکرد مستلزم اولویت‌بخشی به روابط حقیقی و عمیق انسانی بر روابط مجازی است؛ به گونه‌ای که هوش مصنوعی صرفاً تسهیل‌گر این روابط باشد، نه جایگزین آن‌ها. همچنین، حفظ و تقویت قدرت تشخیص و نقدگری در مواجهه با محتوا و اطلاعات تولیدشده توسط هوش مصنوعی، که شامل توسعه سواد رسانه‌ای و آگاهی از سازوکارهای الگوریتمی است، از الزامات عزم دنیا نکردن در برابر فریبندگی اطلاعات کنترل‌شده و سوگیری‌های پنهان محسوب می‌شود. از سوی دیگر، عزم دنیا نکردن به معنای استفاده هوشمندانه و هدفمند از فرصت‌هایی است که هوش مصنوعی برای افزایش بهره‌وری، دسترسی به دانش و مدیریت منابع فراهم می‌آورد، به شرط آنکه این بهره‌برداری در راستای اهداف تقوایی و با نگاهی نقادانه صورت پذیرد. بدین ترتیب، هوش مصنوعی می‌تواند به ابزاری قدرتمند برای تقویت خانواده متقی تبدیل شود، مشروط بر آنکه جایگزین مبنای دینی نشود. این همان مسیری است که به خانواده متقی امکان می‌دهد در عصر نوآوری‌های تکنولوژیک، بنیان‌های اخلاقی و معنوی خود را حفظ و ارتقاء بخشد. (میری بالاجورشری، ۱۴۰۳، ص ۹۷-۱۲۳)

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تحلیل انتقادی نقش هوش مصنوعی در ساخت خانواده متقی از منظر آموزه‌های نهج البلاغه، صورت پذیرفت. یافته‌های تحقیق، فرضیه اصلی را تأیید کرد و نشان داد که اگرچه هوش مصنوعی در نقش یک ابزار، می‌تواند به عنوان تسهیل‌گر در حوزه‌های مدیریت منابع، سازماندهی و آموزش خانواده عمل کند، اما در قلمرو تربیت معنوی، ایجاد تقوا، و تقویت ارتباطات قلبی و عاطفی، ناتوانی ذاتی و بنیادین دارد. بلکه ممکن است به عنوان یک فتنه با چهره فریبنده، سبب تهی‌شدن خانواده از محتوای اصیل معنوی شود. تحلیل دقیق آیات قرآن و خطبه‌ها و حکمت‌های امام علی (ع) نشان می‌دهد که خانواده متقی، فضایی الهی و معنوی است که بر پایه عشق، تقوا، عبادت، حضور قلب و هم‌نشینی صالح بنا می‌شود و این

ابعاد، فراتر از توانایی‌های یک سیستم داده‌محور و الگوریتمی است. هوش مصنوعی، به عنوان صنع بشری در مقابل خلق الهی، فاقد روح، قلب، نیت و عشق است و اتکای مطلق به آن، نه تنها تکبر تکنولوژیک و تکیه بر غیر خدا محسوب می‌شود، بلکه مصداقی از اعتصام به غیر الله است که در نهج‌البلاغه به شدت نهی شده است. بنابراین، ساخت خانواده متقی، فرآیندی انسانی، قلبی و الهی است که تنها در فضای وحی، دعا، تأمل و رابطه با خالق شکوفا می‌یابد. هوش مصنوعی تنها جایگاهش در سایه تقوا است، نه جایگزین آن؛ یعنی باید به عنوان خدمتگزار ارزش‌های دینی و تقویت‌کننده روابط حقیقی عمل کند، نه جایگزین حضور انسانی، مسئولیت‌پذیری و مادری، و تربیت ایمانی. این پژوهش با استناد به خطبه ۱۹۳ نهج‌البلاغه، هوش مصنوعی را در بُعد فتنه‌انگیزش تحلیل می‌کند؛ فتنه‌ای که با وعده‌های تسهیل و بهره‌وری، تدریجاً انسان را از مسیر تقوا منحرف می‌کند. در نهایت، نتیجه‌گیری اصلی این است که حفظ جایگاه قلب، وجدان، وحی و عشق در خانواده، شرط لازم برای مقاومت در برابر انسان‌زدایی تکنولوژی و ساخت یک خانواده واقعاً متقی است.

پیشنهادات کاربردی و پژوهشی

۱. بر اساس این تحلیل انتقادی، استفاده از فناوری باید در چارچوب اخلاق دینی و با حفظ جایگاه قلب، وحی و کرامت انسانی صورت پذیرد. ساخت خانواده متقی، فرآیندی انسانی و الهی است که هرگز نمی‌تواند به یک سیستم داده‌محور سپرده شود.
۲. پیشنهاد کاربردی: نهادهای تربیتی و خانواده‌ها موظفانند سواد رسانه‌ای و سواد الگوریتمی را در خود تقویت کنند تا بتوانند فریبندگی محتوای هوش مصنوعی را تشخیص دهند و از انحراف از مسیر "عزم دنیا نکردن" پرهیز نمایند.
۳. پیشنهاد پژوهشی: انجام پژوهش‌های آتی با تمرکز بر تدوین چارچوب اخلاقی دقیق برای مدیریت داده‌های شخصی و خانوادگی توسط هوش مصنوعی از منظر فقه و حقوق اسلامی، به‌ویژه در موضوع حفظ حریم خصوصی و نیت (اخلاص) کاربران.

منابع

- *قرآن کریم؛ مکارم شیرازی
*نهج‌البلاغه، دشتی
۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۳۸۷)، تحف العقول، مترجم صادق حسن زاده، قم: آل علی علیه السلام.
 ۲. انصاریان، حسین، (۱۳۸۸)، ترجمه نهج‌البلاغه، قم: دارالعرفان.
 ۳. پاسداری، آرین، (۱۴۰۴)، مقدمه‌ای بر هوش مصنوعی، تهران: انتشارات متخصصان.
 ۴. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۸)، مبادی اخلاق در قرآن، تهران: اسراء.
 ۵. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، لغت نامه، تهران: روزنه.
 ۶. طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۸)، تفسیرالمیزان، مترجم محمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی.
 ۷. فتحعلی خانی، محمد، (۱۳۹۹)، آموزه‌های بنیادین علم اخلاق، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
 ۸. کارتر، مت، ثابت، بابک، (۱۴۰۲)، مقدمه‌ای بر فلسفه هوش مصنوعی، تهران: دانشگاه علوم پزشکی هوشمند.
 ۹. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از فضلا، (۱۳۹۹)، شرح تازه و جامعی بر نهج‌البلاغه، قم: دارالکتب الاسلامیه.
 ۱۰. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۳)، اخلاق در قرآن، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۱۱. متقی نژاد، عذرا، (۱۳۹۵)، جامع الگوریتمی، تهران: اطمینان راد.
۱۲. محمودیان، حسین و دیگران، (۱۳۸۷ش)، دانش خانواده، چاپ هشتم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- منابع عربی**
۱۳. ابن منظور، محمد بن مكرم، (۱۴۰۸ق)، لسان العرب، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۴. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله، (۱۴۰۳ق)، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره).
۱۵. تفتازانی، مسعود بن عمر، (۱۳۰۹ق)، مختصر المعانی، بیروت: شرکت صحافیه عثمانیه.
- مقالات**
۱۶. اسدزاده، سهیلا، (۱۴۰۴)، چالش ها و فرصت های اخلاقی هوش مصنوعی در علوم تربیتی، مطالعات روانشناسی، شماره ۹۶.
۱۷. پایا، علی، (۱۳۹۷)، علم و تکنولوژی: تفاوت ها، تعامل ها، و تبعات آن ها، مجله فلسفه علم، سال هشتم، شماره ۲.
۱۸. کمانی، شهریانو بیگم، (۱۴۰۳)، نقش هوش مصنوعی در شناسایی و مدیریت سبک های یادگیری فردی، دومین کنفرانس بین المللی حقوق مدیریت، شماره ۲۱.
۱۹. مرادزاده، فاطمه، (۱۴۰۳)، کالبدشکافی رویکرد دینی در مواجهه با شبکه چالش های امنیتی هوش مصنوعی، علمی پژوهشی، دوره ۲، شماره ۴.
۲۰. میری بالا جورشری، سیدمehشید، (۱۴۰۳)، واکاوی مسائل اخلاقی در زمینه هوش مصنوعی با نگاهی به اخلاق اسلامی، نشریه مطالعات اخلاق کاربردی، سال چهاردهم شماره ۵۳.
۲۱. یوسفی، یونس، (۱۴۰۲)، پاسخ به اهم شبهات پیرامون دین و هوش مصنوعی، نشریه آفاق علوم انسانی، سال هفتم شماره ۷۷.
- سایت ها**
۲۲. حسینی خامنه ای، علی، (۱۴۰۲)، وبگاه حضرت آیت الله خامنه ای.
۲۳. (۱۴۰۰)، نرم افزار حدیث ولایت، نسخه ۳، تولید مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.